

1. Фетіда і Пелей

(червонофігурна кераміка, Греція, V ст. до н. е.)

ВСТУП

ПРО ВЕЛИКУ БОГИНЮ¹

Багато сучасних жіночих проблем пов'язані з тим, що жінки опановують сфери діяльності, які досі вважалися прерогативою чоловіків, тому для них не існує жіночих міфологічних моделей. Сучасна жінка конкурує з чоловіком і через це часом втрачає зв'язок із власною природою. У жінок своя картина світу і чотири мільйони років вони проживали й переживали стосунки з чоловіками не в категоріях суперництва, а в категоріях співпраці, спільного обов'язку продовжувати й підтримувати життя. Біологічна роль жінки — народжувати і глядіти дітей. Чоловіка — забезпечувати і захищати сім'ю. Обидві ці ролі в біологічному і психологічному плані архетипні. Проте в наш час — відтоді як чоловіки винайшли пральну машину — жінки великою мірою звільнилися від традиційного обов'язку провадити домашнє господарство. Вони перейшли в поля і джунглі індивідуальних пошуків, досягнень, самореалізації, а для цього всього немає жіночих моделей. Ба більше, зробивши ставку на власну кар'єру, жінки поступово мінялися внутрішньо, лишали в минулому старий архетип, обумовлений біологічною функцією. Однак їхні душі не губили зв'язку з цим архетипом. Багато нових завойовниць чоловічих джунглів добре розуміють, хай навіть і не говорять про це, похмуре благаання леді Макбет перед тим як зробити крок у зло — «Стать мою жіночу змініть»².

Проте потреби в цьому немає. Виклик поточного моменту — причому жіночий вимір цього виклику розуміє і приймає більшість людей — полягає в тому, щоб реалізувати свою індивідуальність не в площині біологічних архетипів чи наслідуванні чоловіків. Повторюся, в нашій міфології немає моделей жіночої «одіссеї». Так само немає моделей для чоловіка, який одружився з жінкою яскравої і незалежної вдачі. Чоловіки і жінки опинилися в цій точці разом і мають разом працювати, керуючись не почуттями (неминуче архетипними), а *співчуттям*, терпляче допомагати одне одному в розвитку і самореалізації.

Десь мені трапилося старокитайське прокляття: «А щоб ти жив у цікаві часи». Ми живемо в *дуже* цікаві часи: не існує моделей *ні для чого*, що зараз відбувається. Усе міняється, навіть закон чоловічих джунглів. Почалося вільне падіння в майбутнє, і кожен має пережити це самостійно. Старі моделі вже не працюють, а нових ще немає. Власне ми й творимо все те нове, від чого залежать «цікаві часи». У цьому (в міфологічному сенсі) й полягають актуальні виклики: ми — «предки» для прийдешніх часів, мимовільні творці нових міфів, моделей, які служитимуть джерелом натхнення в новому житті. Настав — у найбуквальнішому сенсі — момент творення, адже, як було сказано, «ніхто й не наливає нового вина у старі бурдюки, бо інакше вино прорве бурдюки, і пропаде вино, а й бурдюки, лише нове вино — у нові бурдюки!» (Марко 2:22). Саме нам належить, так би мовити, підготувати нові бурдюки для нового п'яного вина — ми вже спробували його на смак.

Богиня у ранньому палеоліті

У мистецтві раннього палеоліту (наскельний живопис Південної Франції та Північної Іспанії, 30000–10000 рр. до н. е.) жінку зображували оголеною, судячи з добре відомих палеолітичних «венер». Магія — в самому її тілі. Воно запалює чоловіка, воно — «резервуар» людського життя. Магія жінки — природна, первинна. Натомість чоловіка завжди зображують у певній ролі, він виконує якусь функцію, щось робить. (Навіть сьогодні ми сприй-

маємо жінку крізь призму краси, а чоловіка — крізь призму того, на що він здатний, чого досягнув, чим у житті займається.)

У ті часи люди жили з полювання і збиральництва: жінки знаходили їстівні корінці, гриби, ягоди і дрібну дичину, а чоловіки полювали на великих, небезпечних тварин і захищали своїх жінок і дітей від сусідніх племен, бо жінка вважалася цінною здобиччю. Лук і стріли тоді ще не винайшли. Полювання й сутички з ворогами були буденною справою. В ті часи жили величезні тварини: волохаті мамонти й носороги, гігантські ведмеді і леви, величезні стада травоядних. У таких умовах сотні тисяч років формувалося тіло й фізіологія людини, виникала й закріплювалася кардинальна різниця між світами та інтересами чоловіка і жінки. Цю різницю обумовлювали не тільки біологічні причини, а й особливості соціальної сфери, відмінні у чоловіків і жінок.

Маленькі фігурки жінок зазвичай знаходять не у великих печерах, прикрашених наскельним живописом, де відбувалися чоловічі ритуали, а в людських житлах. У темних, вогких, непривітних печерах ніхто, власне, *не жив*. Вони призначалися для ритуалів чоловічої магії: ініціації хлопчиків, мисливських обрядів, «умиротворення» духів впольованих тварин. Загадкова і темна печера символізувала магичне повернення душ у лоно Матері, назад у Землю, де їх чекало переродження. Фігурки тварин на кам'яних стінах перших храмів людства (вони уособлювали лоно Землі, достоту як у пізніші часи собори уособлювали «тіло» Матері-церкви) — це символічний ембріон тих табунів, що паслися на поверхні. Цікаво уявити, що відчувала людина в густій п'їтмі цих печер — світло дня здавалося їй, напевно, якимось примарним спогадом, відлунням «верхнього» світу. А реальність тут, унизу. Табуни тварин, взагалі всі ті, хто живе нагорі, — щось другорядне: зрештою, з печери вони вийшли і сюди, в печеру, повернуться. У кількох найважливіших печерах збереглися зображення майстрів церемоній — шаманів, мудреців чи хто їх там вів. На відміну від «венер», ці фігурки не оголені — вони в масках, одязі, зайняті ділом. Яскравий приклад — т. зв. Чарівник з печери Трьох братів. Але є й інші. Вони завжди в масках напівтварин — виконують якісь магичні дії, пов'язані з полюванням.

Чоловіча і жіноча магія: конкуренція і згода

Є підстави вважати, що між чоловічою магією і жіночою в первісну епоху мисливства й збиральництва стосунки були не просто напружені — іноді доходило навіть до спалахів фізичного насильства. У міфології архаїчних племен (пігмеї Конго, народ она на Вогняній Землі та ін.) є згадки про те, що спершу вся магічна влада належала жінкам. Тоді чоловіки їх повбивали, залишивши тільки маленьких, ще не навчених дівчаток, і привласнили знання жінок. В одному з великих палеолітичних поселень у Південній Франції (Лоссель) було знайдено багато розбитих жіночих статуєток. Припускають, що їх знищили умисно.

Треба визнати: там, де існують подібні легенди й таємні чоловічі ритуали, жінка займає упосліджене становище — над нею панує цілий пантеон спеціально придуманих міфічних істот. Вони з'являються в образі масок під час виконання ритуалів. Дивує те, як пише Колін Тернбел³, що в рідкісних і урочистих випадках жінки брали повноцінну участь у чоловічих ритуалах. Це оприявнює таємну правду: жінки були обізнані з чоловічими ритуалами і зберігали чималу владу. Чоловічий світогляд має вторинний характер, він пов'язаний не з природою, а з суспільним устроєм. Тож і чоловіки, і жінки сприймали його як витончену, соціально обумовлену «гру».

Богиня перших землеробів

Землеробство і одомашнення тварин в історії людства з'явилося в давні часи. І обернулося тим, що біологічна рівновага між статями змінилася: влада перейшла від чоловіка до жінки. Головним тепер стало не полювання і опорядження туші, а обробіток землі і догляд за дітьми. Позаяк магія Землі і магія жінки — присутньо одне й те саме, адже і земля, і жінка дарує і плекає життя, то центральне місце у древніх міфологіях посів образ Богині, а соціальний престиж жінки суттєво виріс. Якщо «матріархат» справді існував, у чому я сумніваюся, то це мало бути в котромусь із перших центрів землеробства, скажімо:

- у Південно-Східній Азії (Таїланд та ін. території) бл. 10000 р. до н. е.;
- у Південній Європі і на Близькому Сході теж бл. 10000 р. до н. е.;
- у Центральній Америці і Перу на 4000–5000 рр. пізніше⁴.

Питання про взаємні впливи перших центрів землеробства залишається дискусійним. У кожному разі, в Південно-Східній Азії, в Океанії і в обох Америках поширені міфи, спільні для багатьох раних землеробських культур.

Рослини, культивовані в Південно-Східній Азії, звідки, мабуть, і походять ці міфи — ямс, таро, сагова пальма, — вирощують не з насіння, а з розсади і живців. У господарстві заводять свійських свиней, собак і птахів. Події цих міфів постали в сиву давнину, в Епоху предків, коли ще не було чіткої межі між чоловічим і жіночим, між світом людей і тварин. Життя текло собі в цю легендарну епоху, аж поки не сталося перше вбивство. У деяких міфах жертву вбиває група людей, в інших вбивство вчиняє хтось один. Тіло розчленовують, рештки закопують і з них проростають істивні рослини. Люди їдять, так би мовити, те, що проросло з тіла бога, принесеного в жертву. І саме в момент жертвоприношення, коли у світ приходить смерть, а з нею і плин часу, усвідомлення скінченності — і усвідомлення статевого поділу; разом зі смертю приходить народження і продовження життя.

Таким чином, пари протилежностей — чоловіче і жіноче, смерть і народження (а також, можливо, добро і зло, як у біблійному варіанті поширеного міфу), — постали водночас з їжею, внаслідок міфічного вбивства, наприкінці міфічної епохи, і започаткували світ скінченного часу і нескінченних розрізень. А священні ритуали, що підтримують його існування, — це символічне споглядання й відтворення того міфологічного акту. Навіть розп'яття Христа — «тіло моє — їжа правдива, і кров моя — правдивий напій» (Йоан 6:55) — можна символічно інтерпретувати як духовний прояв цієї міфологічної теми. Хрест як астрономічний знак Землі (⊕), розп'яття, П'ета (Христос на колінах у Богородиці), жертвне поховання в лоні Землі-Матері — все це по суті один і той самий символ.

Отже, раз на місяць Місяць помирає, розчиняючись у Сонці, щоб народитися з нього знову, достоту як тіло жертви опускається в землю, щоб повернутися з неї як їжа. У ранній міфології, наповненій образами жіночих божеств, Сонце, як і Земля, — жіночого роду. Іншими словами, Місяць-чоловік «розчиняється» в Сонці-жінці: творчий вогонь сонця, творчий вогонь жіночого лона і місячна кров — це все одне й те саме. Його відповідник — вогонь на жертвовному вівтарі.

Перші зображення Великої богині землеробських культів походять не з Південно-Східної Азії, а з Європи і Близького Сходу. Їх датують періодом 7000–5000 рр. до н. е. Серед них, зокрема, маленька кам'яна фігурка з поселення Чатал-Геюк у південній Анатолії (нині південь Туреччини) — вона прекрасно ілюструє міфологічну роль жінки в цьому контексті: дві парні фігурки сидять спиною одна до одної — перша обнімає чоловіка, друга тримає дитину. Жінка уособлює силу перетворення. Приймає сім'я минулого і магією свого тіла переносить його в майбутнє. Чоловік уособлює енергію, яку в такий спосіб «трансмутують». Хлопчик на руках у жінки несе далі отриману від батька естафету життя (або, як сказали б в Індії *дхарму*, обов'язок і закон). Мати — це джерело, з якого походить диво.

Силу Сонця зазвичай символізує лев. Силу Місяця — бик, його блискучі роги нагадують місячний серп. У поселенні Чатал-Геюк знайшли ще одну глиняну фігурку — породілля сидить на троні й народжує, з обох боків її підтримують леви. Зі Стародавнього Риму до нас дійшло мармурове зображення Кібели, тої самої анатолійської богині, тільки на шість тисяч років молодшої: жінка сидить на троні в оточенні левів. На одному барельєфі Чатал-Геюка ми знову бачимо, як Богиня народжує, тільки цього разу не людське дитя, а бика. Місяць — небесний символ жертвоприношення: бика охоплює полум'я священного вівтаря, який символізує Сонце й гаряче лоно. Так само померлі, що їх повертають у лоно землі або спалюють на поховальному багатті, — це символічна жертва в ім'я нового народження.

В одній із перших Упанішад, датованих VIII століттям до н. е., ідеться про два духовні шляхи, якими після спалення тіла на поховальному багатті прямує людська душа: шлях диму і шлях вогню⁵. Перший веде на Місяць, у царство Предків, і в підсумку до переродження. Другий — на Сонце, до золотих воріт вічності, за якими закінчується влада часу, — там настає звільнення і повернення звідти немає. Так Велика Богиня в образі Сонця, яке наповнює все суще життєдайною енергією і світлом, стає провісником царства Досконалої Мудрості і входом у нього для тих, хто, за словами священних писань, віддає себе в полум'я її всеохопної любові.

Легенда розповідає, що на тридцятому році життя до царевича Гаутами Шак'ямуні — він сидів сидів нерухомо під деревом Бодхі — прийшов Володар ілюзорного світу, чия магія керує світом, чий імена — Кама (бажання), Мара (смерть і страх смерті) і Дхарма (обов'язок і закон). Кама наслав на Будду трьох солодких дів, своїх доньок, але Гаутама не ворухнувся. Мара вжив усю свою демонічну силу, але Гаутама не ворухнувся. Тоді Дхарма зажадав, щоб Гаутама довів своє право сидіти під деревом Бодхі, — і великий йогін просто торкнувся правою рукою землі, закликаючи Велику Богиню свідчити за нього. В ту мить раптом все здригнулося від грому, реву й божественного голосу — і слон, на якому возсідав Дхарма, шанобливо схилився перед Буддою.

Тоді Космічний змій Мукалінда, який жив між корінням дерева Бодхі, теж виліз поклонитися Будді. І коли здійнявся крижаний буревій і запала непроглядна тьма, змій сім разів обкрутився довкола незворушного Будди, розкрив над його головою величезний капюшон і так пролежав сім днів, аж поки небо не прояснилося. Тоді змій відпустив обійми, перетворився на юнака, поклонився Просвітленому і повернувся у свою нору.

Її Золотий вік

Перший злет Богині на вершину влади і слави збігається в часі зі становленням стародавніх цивілізацій у долинах Тигру, Євфрату і Нілу. На знайдених там фігурках (IV–III тисячоліття до н. е.) ми бачимо матір з дитиною на руках. Вона виступає в бага-